

Jan Kaczmarzyk

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W PRL WOBEC NOWEJ RZECZYWISTOŚCI A POLITYKA WYZNANIOWA PAŃSTWA

Kościół katolicki jest jedną z najliczniejszych organizacji w Polsce. Jego roli społecznej i znaczenia nie da się pominąć zwłaszcza w epoce PRL. Po zakończeniu II wojny światowej Kościół katolicki znalazł się w nowej sytuacji prawnej, albowiem nowe władze poprzez różnego rodzaju zarządzenia i dekryty chciały stopniowo ograniczać rolę Kościoła w życiu politycznym i społecznym. W niniejszym artykule autor przedstawił sytuację Kościoła katolickiego w nowej rzeczywistości wobec polityki wyznaniowej państwa. Pomimo, iż istnieje wiele publikacji na temat Kościoła w PRL zamysłem autora było – na podstawie obowiązujących w poprzednim systemie aktów prawnych oraz materiałów źródłowych – poznać jak kształtowała się polityka wyznaniowa PRL wobec instytucji kościelnej, a także jaki był stosunek samego Kościoła wobec tej polityki. Polska Rzeczpospolita Ludowa powstała w wyniku klęski militarnej Niemiec hitlerowskich i polityki wielkich mocarstw. Polska Ludowa należała do obozu państw socjalistycznych. Wraz z powstaniem nowego państwa zaistniała potrzeba uregulowania stosunków wyznaniowych. Państwo socjalistyczne było z założenia ateistyczne. Nowa władza musiała na nowo ułożyć swoje stosunki z Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi. Istota państwa socjalistycznego nie sprzyjała ustalaniu przyjaznej polityki wyznaniowej ponieważ wynikała ona z materialistycznej koncepcji świata i życia ludzkiego, która była przeciwstawna koncepcji idealistycznej głoszonej przez religie¹.

Zgodnie z tajnym dokumentem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zatytułowanym „Założenia Polityki Wyznaniowej Państwa” religia była traktowana jako jedna z form świadomości społecznej oraz jako długotrwałe zjawisko historyczne, które wyrastało z konkretnych przesłanek społeczno-ekonomicznych². Polityka wyznaniowa miała pełnić rolę służebną wobec zadań klasowych państwa socjalistycznego³. Na politykę wyznaniową Polski Ludowej

¹ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 154.

² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej skrót: AAN), Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny w Warszawie – Wydział Nauki i Oświaty, sygn. LVIII/153, „Założenia Polityki Wyznaniowej Państwa”, s. 1.

³ Ibid.

miały wpływ dwie główne przesłanki⁴. Pierwszą z nich była oficjalnie głoszona i akceptowana ideologia marksizmu-leninizmu. Z powyższej przesłanki wynikała materialistyczna koncepcja świata i życia ludzkiego przeciwstawna koncepcji idealistycznej głoszonej przez religie. Wrogość ta wynikała stąd, iż uznawała ona religię za czynnik, który wspierał władze burżuazji i osłabiał wolę walki proletariatu o wyzwolenie społeczne. Według teoretyków marksizmu-leninizmu partia socjalistyczna powinna prowadzić bezwzględną walkę z religią przy pomocy środków propagandowych. Partia powinna propagować światopogląd materialistyczny. Państwo socjalistyczne powinno zagwarantować wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania, traktując religię jako sprawę prywatną jednostki. Stosunek państwa do związków wyznaniowych powinien być oparty na zasadzie rozdziału Kościoła i państwa. Przy ustalaniu polityki wyznaniowej państwa trudno było pogodzić ze sobą dwa przeciwstawne zadania, jakimi było propagowanie i wspieranie światopoglądu materialistycznego i jednocześnie zagwarantowanie wolności sumienia i wyznania. Drugą przesłanką polityki wyznaniowej państwa były zmieniające się przyczyny i względy polityczne⁵. Przyczyny te decydowały o rozwiązaniach normatywnych w konstytucji i ustawach zwykłych. Konstytucja określała postępowanie władz państwowych wobec związków wyznaniowych⁶. Kierownictwo Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej wyznaczało bezpośrednią politykę wyznaniową PRL. Polityka ta oscylowała między opcją dogmatyczną i opcją realistyczną⁷.

Opcja dogmatyczna dążyła do ukształtowania państwa i społeczeństwa socjalistycznego, które miało być wolne od inspiracji i wpływu religii. Zwolennicy tej opcji chcieli wykorzystać przepisy prawne i środki przymusu państwowego w celu ograniczenia swobody i działalności związków wyznaniowych. Według ich zdania treści religijne powinny być całkowicie wyeliminowane z życia społecznego. Zadaniem laicyzacji społeczeństwa należy obciążyć instytucje i organy państwowe. Zwolennicy opcji dogmatycznej organizowali walkę z wpływami Kościoła katolickiego, ponieważ upatrywali w jego działalności źródło wielu niepowodzeń władzy komunistycznej. Opcja realistyczna uwzględniała stan świadomości społeczeństwa, przywiązanego w swej większości do zasad i wartości religijnych. Przedstawiciele opcji realistycznej wyrażali pogląd, że religia w społeczeństwie polskim ma charakter trwały. Według ich zdania przemiana świadomości jednostki może nastąpić tylko w warunkach swobodnej wymiany poglądów i przy zachowaniu pełnej dobrowolności. Opowiadali się oni za liberalizacją polityki wyznaniowej państwa, poszanowaniem wolności wyznania⁸.

Ustawy wyznaniowe z 17 maja 1989 r. były efektem zwycięstwa tej opcji w kierownictwie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁹. Na politykę

⁴ M. Pietrzak, op. cit., s. 154.

⁵ Ibid., s. 154.

⁶ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r.* Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232., <http://isap.sejm.gov.pl>, (dostęp dn. 04.06.2017r.).

⁷ M. Pietrzak, op. cit., s. 156.

⁸ Ibid.

⁹ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego W Rzeczypospolitej Polskiej.* Dz. U. z 1989r. Nr 29, poz. 154; *Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania,* Dz. U. 1989 Nr 29 poz.155, , <http://isap.sejm.gov.pl>, (dostęp dn. 04.06.2017 r.).

wyznaniową partii i władz państwowych miała również wpływ polityka wyznaniowa realizowana w Związku Sowieckim. Polityka ta w ZSRS stanowiła wzorzec do naśladowania i była źródłem inspiracji dla przywódców PZPR. Wizja państwa i społeczeństwa socjalistycznego, jaką realizowała partia komunistyczna była realizowana w konkretnych warunkach społeczno-politycznych, jakie istniały w powojennej Polsce. Warunki te oddziaływały w sposób istotny na politykę wyznaniową, a także na tempo i zakres realizacji założeń modelu państwa socjalistycznego. Warunkami tymi były takie elementy jak: skład wyznaniowy ludności, tradycje historyczne, potrzeby religijne społeczeństwa, dotychczasowa rola religii i związków wyznaniowych¹⁰.

Owe warunki miały bardzo duży wpływ na programowanie i realizację polityki wyznaniowej. Politykę wyznaniową partii i państwa, której źródła tkwiły w marksistowsko-leninowskiej teorii państwa i prawa warunkował socjalistyczny charakter Polski Ludowej¹¹. Podstawę polityki wyznaniowej partii i państwa stanowi artykuł 70, punkt 1 Konstytucji. Mówi on: „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Nie wolno zmuszać obywateli do niebrania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych”¹². Powyższa zasada miała iluzoryczne znaczenie, ponieważ niemożliwe było do pogodzenia ze sobą wspieranie i szerzenie światopoglądu materialistycznego i jednocześnie zagwarantowanie wolności sumienia i wyznania¹³.

Przepisy prawa wyznaniowego nie mogły spełniać funkcji gwarancyjnych wobec wolności sumienia i wyznania z powodu braku niezawisłego sądownictwa, które mogło być zdolne do kontroli legalności decyzji wydawanych przez organy administracji wyznaniowej. Ważną przesłanką polityki wyznaniowej PZPR był postulat rozdziału Kościoła od państwa. Postulat ten został wyrażony w artykule 70 Konstytucji¹⁴. W przesłance tej chodziło w głównej mierze o to, aby oddzielić instytucje religijne od sfery działalności państwa¹⁵. Założenie to charakteryzowało się rozerwaniem sojuszu politycznego pomiędzy Kościołem, a państwem i oddzieleniem sfer ich działalności¹⁶.

Przesłanki i założenia polityki wyznaniowej, jakimi kierowała się Polska Zjednoczona Partia Robotnicza miały na celu ukształtowanie światopoglądu materialistycznego. Powyższe założenia polityki wyznaniowej były sprzeczne z założeniami, jakimi kierował się w swojej pracy Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe.

1. Konstytucyjne podstawy ustawodawstwa wyznaniowego PRL

Konstytucja PRL została uchwalona 22 lipca 1952 r. Określiła ona podstawowe zasady prawa wyznaniowego¹⁷. Zasady te normowały sytuację prawną

¹⁰ M. Pietrzak, op. cit., s. 157.

¹¹ E. Grzelak, *U Podstaw polityki wyznaniowej*, Warszawa 1980, s. 212.

¹² *Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej...*, s. 365–366.

¹³ E. Grzelak, op. cit., s. 212.

¹⁴ *Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej ...*, s. 366

¹⁵ J.M. Majchrowski., *Wybrane zagadnienia polityki wyznaniowej*, Tarnobrzeg 1986, s. 20.

¹⁶ *Ibid.*, s. 19.

¹⁷ M. Pietrzak, op. cit., s. 161.

jednostki ze względu na wyznanie i położenie prawne związków wyznaniowych. Stanowiły one dyrektywy polityki wyznaniowej państwa. Jako podstawowe zasady prawa wyznaniowego konstytucja zaliczała: wolność sumienia i wyznania, swobodę wypełniania funkcji religijnych przez związki wyznaniowe, rozdział Kościoła i państwa, równouprawnienie obywateli bez względu na wyznanie, ustawową formę regulacji prawnej związków wyznaniowych. Wolność sumienia i wyznania wyrażona została w art. 70, który stwierdzał, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Nie wolno zmuszać obywateli do nie brania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych¹⁸. Kościół jest oddzielony od państwa. Zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy¹⁹. Nadużywanie wolności sumienia i wyznania dla celów godzących w interesy Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej jest karane²⁰. Artykuł ten zabraniał zmuszania obywateli do uczestnictwa w obrzędach religijnych, a także powstrzymywania ich od brania udziału w takich obrzędach. Zabraniał również nadużywania tej wolności w celach sprzecznych z interesami PRL, a także szerszenia nienawiści i pogardy, wywoływania waśni lub poniżania człowieka ze względu na wyznanie. Nikt też nie mógł być uprzywilejowany albo ograniczany w prawach obywatela z powodu swojego wyznania. Konstytucja zaliczyła te wolności do swobód obywatelskich. W praktyce jednak wolność sumienia i wyznania nie była przestrzegana. O swobodzie wypełniania funkcji religijnych przez związki wyznaniowe, mówi art. 70, który stwierdza, że „kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swe funkcje religijne²¹”.

Kościół i związki wyznaniowe według konstytucji są to organizacje społeczne powoływane przez wyznawców do zaspokajania ich potrzeb religijnych. Są więc one odrębnymi podmiotami, którym została przyznana swoboda prowadzenia działalności religijnej. Owa swoboda była gwarancją uprawnień indywidualnych, które uzyskali obywatele w ramach wolności sumienia i wyznania. Pojęcie funkcji religijnych nie zostało dokładnie określone w konstytucji, brak również wskazania na zakres tego pojęcia oraz uprawnień, jakie ono obejmuje. Uprawnienia wynikające ze swobody wypełniania funkcji religijnych, i ich zakres były określone przez przepisy ustawodawstwa wyznaniowego. Konstytucja jedynie częściowo określała granice wypełniania funkcji religijnych przez związki wyznaniowe. Równouprawnienie obywateli bez względu na wyznanie zostało zagwarantowane w art. 69 Konstytucji. Artykuł ten gwarantował wszystkim obywatelom bez względu na ich wyznanie równe prawa we wszystkich dziedzinach życia politycznego, państwowego, społecznego, kulturalnego i gospodarczego²². Konstytucja nie wprowadzała jednak żadnych gwarancji formalnych i instytucjonalnych, które by nadawały tej zasadzie realną wartość.

¹⁸ Ibid., s.162.

¹⁹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U.1989, Nr. 29, poz. 155, s. 4, <http://isap.sejm.gov.pl>,

²⁰ *Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej...*, s. 36.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Podstawową zasadą prawa wyznaniowego był rozdział Kościoła i państwa wprowadzony w art. 70 Konstytucji. Zasadę tą należało rozumieć jako prawne i instytucjonalne zagwarantowanie wolności sumienia i wyznania²³. Państwo traktowało wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe według tych samych kryteriów. Rozdział Kościoła od państwa gwarantował suwerenność władzy państwowej w dziedzinie ekonomicznej i politycznej. Kościoły i związki wyznaniowe miały być suwerenne w dziedzinie nauczania wiary i moralności, wszystkie organizacje wyznaniowe miały być równe w prawie²⁴.

Następną podstawową zasadą zawartą w Konstytucji, była: Ustawowa forma regulacji sytuacji prawnej związków wyznaniowych. Konstytucja stanowiła, że „zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy”. Mówi o tym art. 70²⁵. Sytuacja prawna i majątkowa związków wyznaniowych została określona w formie ustawy. Normowanie sytuacji prawnej i majątkowej związków wyznaniowych mogło się odbyć tylko w trybie przewidzianym ustawą²⁶.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zagwarantowała wszystkim obywatelom równe prawa we wszystkich dziedzinach życia społecznego, państwowego, gospodarczego, a także kulturalnego. Zasady prawa wyznaniowego zawarte w konstytucji stanowiły dyrektywy polityki wyznaniowej, jakie realizowało państwo.

2. Sytuacja Kościoła Katolickiego w PRL

22 lipca 1944 został ogłoszony manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego²⁷. PKWN deklarował, że będzie działał na podstawie konstytucji marcowej z 1921r., która zachowała swą moc, dopóki nie został zwołany przez naród Sejm Ustawodawczy. Owa Konstytucja była przedwojennym ustawodawstwem, dawała ona Kościołowi dużą swobodę oraz możliwość odbudowania własnych struktur. Konstytucja Marcowa gwarantowała każdemu Polakowi zgodnie z art. 111, prawo wolnego wyznania zarówno publicznie i prywatnie swojej religii, a także prawo do zbiorowych i publicznych nabożeństw, prowadzenie spraw wewnętrznych oraz nabywania i posiadania majątku ruchomego i nieruchomego. Art. 114 Konstytucji dawał Kościołowi katolickiemu naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań²⁸.

Nowe władze Polski zdawały sobie sprawę, że jeśli chcą pozyskać większość społeczeństwa, to muszą mieć dobre stosunki z Kościołem. Komuniści chcieli, aby ich władza została uznana przez Kościół katolicki nawet nieformalnie, ponieważ wtedy ich działania mogły być poparte przez większość narodu. Dlatego też początkowe poczynania i posunięcia rządu świadczyły o braku przeszkód w rozwoju i działalności Kościoła. Przykładem takiej postawy rządu może być

²³ A. Piekarski, *Wolność sumienia i wyznania w Polsce*, Warszawa 1979, s. 75.

²⁴ *Ibid.*, s. 75.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ...*, s. 366.

²⁷ A. Kozłowska, T. Markiewicz., J. Piasecka., *Stosunki między państwem a kościołem rzymsko-katolickim w czasach PRL*, Warszawa 1998, s. 13.

²⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r.* Dz. U. R. P. Nr 44, poz. 267; Nr 79, poz. 550; Nr 101, poz. 935.

wydane zezwolenie na reaktywowanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz wyłączenie z reformy gruntów należących do Kościoła. Owe zezwolenie zostało wydane 2 sierpnia 1944 r. przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego²⁹.

Pierwsze oficjalne spotkanie przedstawicieli władzy ludowej i Kościoła odbyło się w Krakowie. W marcu 1945 r. doszło do spotkania arcybiskupa Adama Sapiehy z wojewodą krakowskim Adamem Ostrowskim. W późniejszym terminie miało miejsce spotkanie arcybiskupa z ministrem obrony narodowej gen. Michałem Rola-Żymierskim. Efektem tego spotkania była zgoda na możliwość ukazywania się pierwszego pisma katolickiego, jakim był „Tygodnik Powszechny”³⁰.

Zmianą polityki względem Kościoła Katolickiego było ogłoszenie utraty mocy funkcjonującego od 1925 r. konkordatu³¹. 12 września 1945 r. rząd stwierdził jego nieważność. Jako przyczynę unieważnienia stwierdzono naruszenie przez Watykan jego 9 art. który mówił, że „żadna część terytorium podlegająca suwerennej władzy państwa nie może zostać poddana władzy biskupa, którego siedziba znajduje się na terytorium podległym władzy innego państwa”³². Władza jako przyczynę naruszenia art. 9 podała powierzenie diecezji chełmińskiej i gnieźnieńsko-poznańskiej biskupom niemieckim – Karolowi Marii Splotowi i Hilariuszowi Bretingowi. Z kolei Watykan twierdził, że konkordat został zerwany przez działania nowych władz Polski, które naruszyły art. 10 i 22 konkordatu, przetrzymując biskupów i księży w więzieniach oraz nie wypłacając osobom i instytucjom kościelnym subwencji według ustaleń art. 24 i aneksów do konkordatu³³.

Spór o to, która ze stron zerwała konkordat, nie został rozstrzygnięty. Rządowi Polski Ludowej wystarczył pretekst, z kolei papież Pius XII nie czuł się winny zarzucanych mu czynów. Oficjalny ustęp uchwały zrywającej konkordat stwierdzał, że władza zapewnia Kościołowi katolickiemu swobodę działania i realizację swoich celów w granicach obowiązujących ustaw. Unieważnienie 12 września 1945 r. konkordatu nie miało dla Kościoła w Polsce natychmiastowych skutków negatywnych³⁴. Ale w owym czasie zaczęły narastać jednak rozbieżności i zaczęło się kurczyć pole wspólnych manewrów. Komunikat z konferencji Episkopatu Polski, która odbyła się 3 i 4 października 1945 r., nawoływał katolików do wzięcia udziału „przy odbudowie Rzeczypospolitej w zdrowym duchu demokracji, nakazując trwać niewzruszenie przy swych poglądach religijnych i w ścisłej łączności z Ojcem Świętym i Stolicą Apostolską jako powszechnym i jedynym ośrodkiem Kościoła”³⁵. Ów komunikat był wskazaniem moralnych granic aktywności katolickiej w świeckim państwie oraz był odpowiedzią na krytykę papieża.

15 grudnia 1948 r. zaczął się kongres zjednoczeniowy PPR i PPS, a tym samym był to koniec pierwszego etapu formułowania się systemu komunistycznego

²⁹ *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*, red. J. Ziółek, Lublin 1999, s. 7.

³⁰ A. L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011, s. 67.

³¹ *Konkordat Polski 10.02.1925*, Dz. U. z 1925 r., Nr 72, poz. 501 i poz. 502.

³² *Ibid.*, s. 1086.

³³ *Ibid.*

³⁴ A. Kozłowska, *op. cit.*, s.19.

³⁵ *Ibid.*

w Polsce. Na stanowisku sekretarza generalnego KC PPR stanął Bolesław Bierut. Utworzenie Kominformu dało pewność sojuszy. Przegraną w szeregach opozycji dopełniła ucieczka Mikołajczyka. Nowa władza w tym momencie posiadała wszystkie możliwości i aparat potrzebny do wprowadzania swojej ideologii. Przeciwwagą dla nowej doktryny filozoficznej stanowił Kościół, który pragnął przez swą ideologię jawnie kształtować społeczną świadomość i moralność. List, który został ogłoszony w kwietniu 1948 r. przez Piusa XII do biskupów niemieckich, posłużył propagandzie reżimowej jako dowód antypolskiego nastawienia Watykanu. Krytykowano papieża, ale również polską hierarchię Kościoła. Kampania antyreligijna i antykościelna została skierowana przeciw kapłanom wszystkich szczebli, zakonnikom oraz praktykującym i zaangażowanym katolikom. Nasilały się aresztowania osób mniej lub bardziej związanych z Kościołem. W lipcu 1948 r. zlikwidowano „Tygodnik Warszawski”. Zamykano obiekty sakralne. W 1951 r. została powołana przez sejm Komisja Konstytucyjna. 27 stycznia 1952 r. Komisja ogłosiła projekt ustawy zasadniczej i wezwała naród do przedyskutowania go. Biskupi sformułowali swoje postulaty konstytucyjne w dniu 8 maja 1953 r. i podpisali obszerny memoriał przeznaczony dla prezydenta Bieruta. W owym memoriale krytykowali represyjną linię władz wobec Kościoła, stwierdzając: „A gdyby się zdarzyć miało, że czynniki zewnętrzne będą nam uniemożliwiały powoływanie na stanowiska duchowne ludzi właściwych i kompetentnych, jesteśmy zdecydowani nie obsadzać ich raczej wcale, niż oddawać religijne rządy dusz w ręce niegodne. Kto by odważył się przyjąć jakiegokolwiek stanowisko kościelne, skądinąd wiedzieć powinien, że popada tym samym w ciężką karę kościelnej kłątwy (...). Rzeczy Bożych na ołtarzach Cezara składać nie można. Non possumus!”³⁶.

Wielu członków Kościoła katolickiego było dyskryminowanych ze względu na swoją wiarę. Mieli oni ogromne trudności w dostępie do wyższych stanowisk państwowych z powodu dekretu o obsadzaniu duchowych stanowisk kościelnych, który został ogłoszony przez Radę Państwa w dniu 9 lutego 1953 r. Jego postanowienia wymagały zgody organów państwowych na tworzenie, przekształcanie i znoszenie stanowisk kościelnych. Dodatkowo duchowni zostali zobowiązani do składania ślubowania na wierność PRL³⁷.

W 1953 r. kardynał Stefan Wyszyński skierował do rządu memoriał „Non Possumus”. W owym memoriale przeciwstawił się ograniczeniom Kościoła, które stale narastały oraz zaprotestował przeciwko ingerencji naruszającej niezależność organizacyjną Kościoła³⁸. Postawa prymasa była przyczyną jego internowania na okres 3 lat³⁹. Wyszyński bronił skutecznie niezależności kształcenia w seminariach duchownych. W 1950 r. zawarł porozumienie z rządem. Owo porozumienie pozwoliło Kościołowi przetrwać najtrudniejszy okres represji i ograniczeń, tj. lata 1950–1956. Koniec roku 1956 zaowocował cofnięciem licznych ograniczeń działalności Kościoła. Zrehabilitowano bezpodstawnie skazanych księży. Kościół zapewnił sobie możliwość udzielania posługi religijnej w państwowych

³⁶ A.L. Sowa, op. cit., s.188.

³⁷ Ibid., s. 187.

³⁸ M. Pietrzak, op. cit., s. 157.

³⁹ S. Zachariasz, *Jasnogórskie Kalendarium Prymasa Polski Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Częstochowa 2002, s. 28.

zakładach karnych i służby zdrowia. Koniec 1957 r. zaowocował sporem między władzami państwa, a Kościołem. Spór dotyczył interpretacji dekretu z 8 marca 1946 r. Przedmiotem sporu była kwestia osobowości publicznoprawnej Kościoła w dniu wejścia w życie dekretu z 1946 r. Chodziło głównie o nabycie majątku po niemieckich związkach wyznaniowych. Urząd do Spraw Wyznań w piśmie z 3 czerwca 1957 r. oraz Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 19 grudnia 1959 r. stwierdził, że Kościół katolicki oraz inne związki wyznaniowe nie stały się właścicielami majątku po związkach wyznaniowych niemieckich, ponieważ nie posiadały w 1946 r. osobowości publicznoprawnej⁴⁰. Dopiero przetasowania polityczne wpłynęły na zmianę stanowiska władz państwowych. Ustawa z 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła katolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na ziemiach zachodnich i północnych uznała, że nieruchomości będące w dniu 1 stycznia 1971 r. we władaniu wyznaniowych osób prawnych stały się w dniu wejścia w życie ustawy ich własnością⁴¹.

Budownictwo kościelne przechodziło zmiany. Odzwierciedlały one stosunki między Kościołem a państwem. Kiedy zakończyła się wojna dzięki pomocy finansowej władz odbudowano wiele kościołów. Do roku 1956 zezwolenia na budowę były udzielane sporadycznie. Ich liczba zwiększyła się po roku 1956. Były one pod kontrolą centralnych organów administracji i były reglamentowane. Stwarzano takie przeszkody jak np. unieważnianie decyzji, utrudnianie nabywania gruntów budowlanych i materiałów potrzebnych do budowy. Owa praktyka zmieniła się dopiero po roku 1970.

Jeśli chodzi o sytuacje prawną duchownych to prawo państwowe w Polsce nie określiło pojęcia duchownego. Na status prawny duchowieństwa rzutowała zasada rozdziału Kościoła i państwa. Na kapłanach ciążyły takie same obowiązki, jak na osobach świeckich. Przysługiwało im czynne prawo wyborcze, które gwarantowało udział w głosowaniu do sejmu i rad narodowych. Jeśli natomiast chodzi o bierne prawo wyborcze to nie wykluczało ono możliwości kandydowania duchownego na posła lub radnego. Księża mieli zagwarantowaną tajemnicę spowiedzi w postępowaniu sądowym i administracyjnym. Kodeks postępowania karnego zabraniał przesłuchiwanie duchownego jako świadka, co do faktów, o których dowiedział się podczas spowiedzi art. 161 kpk. Art. 179 § 1 kpk zabraniał duchownemu bycia biegłym, co do faktów, o których dowiedział się podczas spowiedzi⁴². Podobnie kodeks postępowania administracyjnego wykluczał możliwość zeznawania duchownego, co do faktów, o których dowiedział się podczas spowiedzi (art. 76 kpa)⁴³. Co do postępowania cywilnego duchowny mógł odmówić zeznań w zakresie faktów powierzonych mu na spowiedzi (art. 261 § 2 kpc)⁴⁴.

⁴⁰ Ibid., s. 190.

⁴¹ Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Dz.U. z 1971 nr 16 poz. 156.

⁴² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 1969 nr 13 poz. 96

⁴³ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz. U. z 1960 r. Nr 30, poz. 168.

⁴⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296.

W sprzeczności z konstytucyjnym nakazem równego traktowania wszystkich obywateli był fakt, iż do roku 1989 władze nie objęły obowiązkowym ubezpieczeniem społecznym wszystkich osób duchownych i zakonnych⁴⁵.

Współistnienie Kościoła katolickiego i „ludowego państwa” nie mogło być bezkonfliktowe. Na skutek politycznych gestów nowej władzy niemożliwe było ułożenie przyjaznych stosunków między tymi dwoma siłami. Według Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej doktryna Kościoła katolickiego wspierała opozycje w walce z rządem i przede wszystkim była przeciwstawna filozofii marksizmu-leninizmu. Kościół katolicki stał na przeszkodzie w realizacji światopoglądu materialistycznego, dlatego władze komunistyczne – poprzez różnego rodzaju akty prawne – chciały ograniczyć jego rolę społeczną i znaczenie nie tylko w aspekcie politycznym, ale przede wszystkim starały się ograniczyć oddziaływanie Kościoła na zwykłego obywatela. Kościół zdołał jednak przetrwać i umocnić swoje znaczenie, czego nie można powiedzieć o władzy komunistycznej, która ostatecznie upadła w 1989 r.

Bibliografia:

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny w Warszawie - Wydział Nauki i Oświaty, sygn. LVIII/153, „Założenia Polityki Wyznaniowej Państwa”.

Opracowania:

A. L. Sowa, *Historia Polityczna polski 1944–1991*, Kraków 2011.

Piekarski A, *Wolność Sumienia I Wyznania W Polsce* Warszawa 1979.

Majchrowski J. M. *Wybrane Zagadnienia Polityki Wyznaniowej*, Tarnobrzeg 1986.

Kozłowska A., Markiewicz T., Piasecka J., *Stosunki Między Państwem a Kościołem Rzymskokatolickim W Czasach PRL* Warszawa 1998.

S. Zachariasz, *Jasnogórskie Kalendarium Prymasa Polski Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Wydawnictwo Zakonu Paulinów, Częstochowa 2002.

Grzelak E., *U Podstaw Polityki Wyznaniowej* Warszawa 1980.

Pietrzak M, *Prawo Wyznaniowe*, Warszawa 2005.

Ziółek J.[red], *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944-1952. Wspomnienia i relacje*, Lublin 1999.

Akty prawne:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. Dz. U. R. P. Nr 44, poz. 267; Nr 79, poz. 550; Nr 101, poz. 935, <http://isap.sejm.gov.pl>, (dostęp dn. 04.06.2017 r.).

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232, <http://isap.sejm.gov.pl>, (dostęp dn. 04.06.2017r.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. 1989 Nr 29 poz.155, <http://isap.sejm.gov.pl>, (dostęp dn. 04.06.2017 r.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego

⁴⁵ M. Pietrzak, op. cit., s. 193.

w Rzeczypospolitej Polskiej. Dz. U. z 1989r. Nr 29, poz. 154. <http://isap.sejm.gov.pl>, (dostęp dn. 04.06.2017 r.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 Kodeks postępowania cywilnego. Dz. U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296.

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego. Dz.U. 1969 nr 13 poz. 96.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz. U. z 1960 r. Nr 30, poz. 168.

Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Dz.U. z 1971 nr 16 poz. 156.

Konkordat Polski 10.02.1925. Dz. U. z 1925 r., Nr 72, poz. 501 i poz. 502.

Jan Kaczmarzyk

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Kościół katolicki w PRL wobec nowej rzeczywistości a polityka wyznaniowa państwa

Streszczenie: W niniejszym artykule autor przedstawił sytuację Kościoła katolickiego wobec polityki wyznaniowej Polski Ludowej. Przedstawione również zostały konstytucyjne podstawy ustawodawstwa wyznaniowego PRL. Autor naświetlił także sytuację duchownych w PRL.

Słowa kluczowe: PRL, Kościół katolicki, konstytucja, ustawodawstwo wyznaniowe, związki wyznaniowe.

Jan Kaczmarzyk

Jan Długosz University of Częstochowa

The Catholic Church in the PRL against the new reality and the state's religious policy

Summary: In this article the author outlined the situation of the Catholic Church against the denominational policy of the PRL. The constitutional basis for religious legislation in the PRL were also described. Moreover, the author highlighted the situation of the clergy in the PRL period.

Keywords: PRL, the Catholic Church, the constitution, religious legislation, religious associations

Ян Качмарик

Академія ім. Яна Длугоша в Ченстохові

**Католицька церква в Польській Народній Республіці:
нова дійсність та релігійна політика держави**

Анотація: У статті представлено релігійну політику Польської Народної Республіки щодо Католицької церкви. Досліджено також конституційне підґрунтя релігійного законодавства ПНР. Автор змальовує й духовну ситуацію в ПНР.

Ключові слова: ПНР, Католицька церква, Конституція, релігійне законодавство, релігійні зв'язки.